

як діючий засіб залучення новітній технологій. У світовій практиці саме введення такого режиму сприяло інноваційно-інвестиційним надходженням і виведенню сільськогосподарського виробництва країн на світові ринки. Певні здобутки за умов цього режиму були досягнуті і в Україні. Однак, на нашу думку, процесу повернення пільг суб'єктам господарювання у спеціальних зонах має передувати зважений та всебічний аналіз з боку центральних органів влади економічної та соціальної ефективності реалізації інвестиційних проектів у спеціальних економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку. Остаточне рішення з цього питання можливо приймати за результатами такого аналізу.

В ситуації, що склалася, необхідно змінити законодавчий підхід до визначення мінімального розміру інвестицій у депресивні регіони. Залежно від розмірів господарств, доходів інвесторів, експортної пріоритетності і внутрішніх потреб у сільськогосподарських культурах.

У фінансовій сфері потрібно відкрити банківський сектор для іноземних конкурентів, активно сприяти залученню іноземних банків як важливих агентів інновації.

УДК 332.132 : 911:711.4

В.Л. ТАНЦЮРА

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ РОЗСЕЛЕННЯ СХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

На етапі докорінних соціально-економічних трансформаційних перетворень необхідним є формування та розвиток регіональних систем розселення, просторова, функціональна та організаційна структура яких повною мірою відповідала б національним інтересам, основним цілям та пріоритетам суспільно-економічного розвитку.

Проблеми збалансованості систем розселення різних ієрархічних рівнів актуалізуються у зв'язку з необхідністю підвищення якісних параметрів життєдіяльності населення, що вимагає зростаючої уваги з боку держави, місцевих органів управління, окремих територіальних громад. Вони безпосередньо впливають на процеси відтворення людського капіталу і його здатність створювати нові матеріальні і духовні блага. Не викликає сумніву потреба у структурній, функціональній та управлінській трансформації систем розселення з урахуванням конкурентоспроможності агломеративних утворень зі значною концентрацією продуктивних сил, наявністю достатнього інноваційного, інтелектуального, науково-технологічного й соціально-культурного потенціалу та диверсифікованої господарської системи.

Розв'язання означеної проблеми започатковано науковими публікаціями відомих українських учених Ю.І. Пітюренко, А.В. Степаненка, А.І. Доценка, І.І. Фащевського, В.О. Джамана, Г.Г. Леонтєвої, Г.І. Оніщука. Аналіз публікацій свідчить, що автори торкалися лише окремих аспектів розвитку систем розселення, таких як проблеми збалансованого розвитку міст [1], соціально-економічного розвитку сільської поселенської мережі [2], демографічних аспектів розселення [3].

На відмінність від таких прикладних підходів, автор вважає за необхідне зосередити увагу на проблемах, які ще не знайшли остаточного вирішення у вітчизняних наукових розробках, а саме концептуальні засади та принципи розвитку системи розселення регіонального рівня.

Основна мета статті полягає в комплексному науковому визначенні концептуальних засад сучасного розвитку розселення Східного регіону України.

До складу Східного регіону України входять Полтавська, Сумська та Харківська області загальною площею 84,8 тис. км² (14% території України). За даними держкомстату, за станом на 1 січня 2007 р. тут проживало 5589 тис. чол., або 12% населення країни. В результаті цього регіон відрізняється досить низьким рівнем щільності населення, яка 2006 р. становила 67 чол. на 1 км², що на 15% нижче середньоукраїнського рівня [4].

Внаслідок багаторічної практики, орієнтованої на швидкий і переважаючий розвиток базових галузей промисловості, обмеження функцій місцевого самоврядування в розселенні Східного регіону України виникли значні диспропорції, що поглибилися через переважно екстенсивний розвиток економіки, недооцінку соціального фактора, небажання надати процесу планування і керування системами розселення загальнодержавне значення. Це призвело до виникнення складних проблем, основними з яких є:

- загострення внутрішньорегіональних питань розселення, пов'язаних із випереджаючими темпами соціально-економічного розвитку Харкова, Полтави, Кременчука, що є значно більш привабливим для інвестицій у будівництво, об'єкти соціальної інфраструктури і центри обслуговування порівняно із середніми та малими містами, селищами міського типу;

- приміські зони великих міст і поселення в Харківській агломерації мають тенденцію до некомплексного розвитку, нераціонального використання території, забудови приміських лісопаркових зон, рекреаційних ландшафтів і сільськогосподарських земель, порушення екологічних вимог до розміщення промислових і сільськогосподарських підприємств, низьких темпів будівництва та реконструкції транспортно-інженерних шляхів, комунікацій і споруд;

- малі міста та селища міського типу суттєво відстають від великих міст за якістю житла, рівнем благоустрою, інженерного обладнання та обслуговування; їх економічна база розвивається повільно або перебуває в стагнації; не реалізуються пропозиції з розміщення спеціалізованих виробництв, підприємств агропромислового комплексу, місцевої промисловості, відпочинку і туризму;

- в периферійних, віддалених від великих міст районах збільшується міграційний відтік населення і трудових ресурсів з малих міст, селищ міського типу та сіл;

- триває тенденція до скорочення відтворювальної здатності сільського населення на більшості території регіону внаслідок деформації його статевовікової структури, в якій частка осіб похилого віку перевищує 30%, що призводить до втрати сільськими поселеннями повноцінної перспективи демографічного розвитку;

- соціальна нерозвиненість сільської місцевості, відсутність побутових зручностей, налагодженого відпочинку, загальна непривабливість умов сільського способу життя для населення, особливо молоді, призводить до міграції сільського населення, в першу чергу його найбільш соціально-активної частини молоді, що прирікає сільські поселення на повільне вимирання;

- однобічність соціальної структури сільського населення, в якій украй незначний прошарок сільської інтелігенції – головного носія та провідника світської культури, стримує гармонічний розвиток села. У свою чергу, слабе проникнення загальної культури у всі сфери сільського життя є головною причиною відсутності науково-технічного прогресу у виробництві, побутовій сфері та кардинальної перебудови сільського способу життя за європейськими стандартами;

- суспільно-політична та економічна ситуація, спричинена радикальною переорієнтацією країни на ринкові відносини, характеризується неготовністю значної частини населення та господарських структур до діяльності в мінливих умовах ринкової економіки. Пов'язані з цим суперечності на етапі переходу до ринку обумовили посилення майнової нерівності різних верств населення, поглиблення розриву умов життя між населенням великих міст, з одного боку, та середніх і малих – з іншого, призвели до трансформації організаційних основ агрокомплексу, змінили мотивації відтоку сільського населення, спричинили масове банкрутство підприємств, у тому числі містоутворюючих.

На нашу думку, в подальшому розвитку регіональної системи розселення Східного регіону провідну роль відіграватимуть міста як осередки концентрації виробничого, інноваційного, інфраструктурного та управлінського потенціалу та опорні центри соціально-економічного розвитку, що матимуть організуючий вплив на прилеглі сільські території. Досвід розвинених країн світу підтверджує, що практично неможливо істотно модифікувати потужні внутрішні тенденції концентрації населення у високоурбанізованих зонах. Доцільно посилити державний вплив на розвиток периферійних територій та забезпечити їх якнайшвидшу інтеграцію в єдиний економічний простір регіональної системи розселення.

Враховуючи викладене, концептуальна основа розвитку розселення Східного регіону України повинна ґрунтуватися на таких принципах:

- комплексність розвитку системи поселень, реалізація якого передбачає якомога повне задоволення основних життєвих потреб населення та високого рівня його доходів;

- поліцентричний розвиток міських та сільських поселень, формування міського внутрішнього ринку на основі зміцнення соціально-економічних зв'язків і поглиблення територіального поділу праці;
- забезпечення відповідності визначених перспектив розвитку розселення фінансово-економічним та демографічним можливостям території (принцип адекватності розвитку наявному потенціалові);
- посилення соціальної спрямованості, створення сприятливих передумов для розвитку соціальної інфраструктури (дошкільне виховання, освіта, культура, охорона здоров'я, фізична культура і відпочинок тощо);
- гарантування природно-техногенної безпеки за умов дотримання екологічних норм і стандартів життєвого середовища, раціонального використання земельних, водних, рекреаційних та інших ресурсів.

Конкретними заходами, спрямованими на розвиток системи розселення Східного регіону України, мають стати:

- розвиток економічної бази міських та сільських поселень шляхом структурної трансформації промислового комплексу, його диверсифікації, розвитку малого і середнього бізнесу, різних форм зайнятості населення, формування гнучкого ринку праці; сприяння розвитку міжселенних економічних зв'язків на основі поглиблення виробничої кооперації та інтеграції, зміцнення ділової кооперації між великими і малими підприємствами; формування сучасної транспортної і телекомунікаційної інфраструктури, в першу чергу в напрямі місто – село, з метою створення інтегрованих систем регіонального розселення з тісними і сталими виробничими й соціальними зв'язками;
- державне стимулювання соціально-економічного розвитку малих міст і депресивних сільських поселень шляхом прискореного розвитку соціально орієнтованих галузей промисловості, пільгового оподаткування прибутків підприємств, які розширюють виробництво (із створенням нових робочих місць), а також соціальну, інженерну, транспортну інфраструктуру населених пунктів (особливо сільських); проведення конкурсного відбору інвестиційних проектів будівництва та реконструкції промислових об'єктів; залучення довгострокових банківських кредитів, страхових, інвестиційних та інших комерційних фондів, кредитних спілок, коштів населення; підтримки економічного розвитку на основі нових форм територіальної організації виробництва – прикордонних, гірських, міжрайонних, обласних і міжобласних господарських виробничих комплексів; розміщення і будівництво нових промислових об'єктів, а також реконструкція діючих підприємств, їх технологічне переоснащення, реструктуризація і диверсифікація, виходячи з державних і суспільних потреб щодо раціонального використання природних, матеріальних і трудових ресурсів цих типів поселень; здійснення інших заходів відповідно до Концепції державної промислової політики;
- поліпшення соціальних умов життя населення через удосконалення соціальних стандартів щодо рівня та якості життя в поселеннях різних категорій, забезпечення рівного доступу до соціальних послуг усіх верств

населення; розвитку мережі закладів та установ дошкільного виховання, освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і відпочинку з дотриманням нормативних показників соціальних стандартів та з урахуванням місцевих соціально-економічних і демографічних умов конкретного поселення; створення правових, організаційних та економічних умов для збільшення обсягів житлового будівництва, реконструкції, ремонту та модернізації житлового фонду старої забудови; удосконалення системи інвестування житлового будівництва з активним залученням коштів населення, банків, іпотечних фондів та інших фінансових установ; зміни стратегії містобудування в напрямі розширення обсягів спорудження більш комфортного житла; вдосконалення житлово-комунального господарства та поліпшення системи надання й оплати житлово-комунальних послуг; інші заходи згідно з Концепцією державної житлової політики;

- формування повноцінного життєвого середовища в населених пунктах шляхом планування і забудови відповідно до законодавства, державних норм, правил і стандартів, затверджених генеральних планів, іншої містобудівної документації та місцевих правил забудови; впровадження екологічних принципів у керуванні поселеннями та землекористуванні; раціонального використання природно-ландшафтних комплексів міст і приміських територій, проведення робіт щодо їх збереження та відтворення, упорядження та озеленення вулиць, майданів, територій громадського призначення, житлової забудови; забезпечення своєчасного ремонту будівель і споруд, інженерних і транспортних комунікацій; здійснення заходів щодо очищення атмосферного повітря, насамперед у містах із значною концентрацією промислових підприємств і транспортних засобів, з дотриманням нормативів якості повітря; профілактики правопорушень і злочинності;

- підвищення ролі органів місцевого самоврядування у вирішенні актуальних соціально-економічних проблем поселень, зміцнення їх фінансової бази шляхом перерозподілу бюджетних коштів, а також таких джерел, як: місцевий майновий податок, що нараховується на основі вартості майна; плата за обслуговування, яка використовується для оплати видатків на інвестиції та ремонтно-експлуатаційні роботи; збір за забруднення навколишнього середовища; прибутки, що надходять за рахунок економічних операцій (угод із землею тощо); створення стабільної системи кредитування та фінансування з таких джерел, як довгострокові банківські кредити, кредити страхових, інвестиційних та інших комерційних фондів, кошти населення.

Результатом сталого розвитку системи розселення Східного регіону має стати формування якісно нового виду розселення – інтегрованого, яке повинно забезпечити рівномірний регіональний розвиток продуктивних сил через інтенсифікацію виробничих зв'язків, широку комунікаційну мережу і доступність усіх видів діяльності та набору послуг для населення.

Інтегроване розселення має значні переваги. Так, завдяки розвитку сучасної транспортної і телекомунікаційної мережі між багатофункціональними поселеннями створюються кращі умови для таких форм суспільного поділу праці, як кооперування, спеціалізація, комбінування, інтенсифікація

сільськогосподарського виробництва за рахунок зменшення транспортних витрат. Значно розширюється вибір видів діяльності населення, адже за умови розвитку сучасних транспортних засобів комунікацій значно збільшується радіус двохгодинної транспортної доступності меж поселення. Прискорюється процес подолання відокремленості сільських і міських поселень завдяки зростанню культурного, освітнього і кваліфікаційного рівня їх жителів, розширення спілкування, можливістю вибору різних форм праці, проведення відпочинку, доступу до інформації. Найважливішим наслідком формування регіональних систем інтегрованого розселення є соціальна інтеграція суспільства і подолання диспропорцій у рівнях розвитку поселень різних типів.

Література

1. Оніщук Г.І. *Проблеми розвитку міського комплексу України: теорія і практика* / За ред. С.І. Дорогунцова. – К.: Наук. світ, 2002. – 439 с.
2. Джаман В.О. *Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти*. – Чернівці: Рута, 2003. – 391 с.
3. Леонтьєва Г.Г. *Села Східного регіону України*. – Суми: Слобожанщина, 2001. – 198 с.
4. *Населення України, 2006 рік*. – К.: Державний комітет статистики України, 2007. – С. 14–28.
5. Доценко А.І. *Регіональне розселення: проблеми і перспективи*. – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.

УДК 338.439

Н. ЧОРНА
Тернопільський національний економічний університет

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ КРАЇНИ

Ефективний розвиток економіки України залежить від вирішення багатьох завдань, одним з яких є гарантування продовольчої безпеки.

Продовольча безпека – це здатність держави за рахунок власного виробництва продовольчих товарів покривати внутрішні потреби в продовольстві незалежно від впливу будь-яких факторів.

Вона залежить від стану розвитку сільського господарства і переробної галузі та являє собою забезпечення необхідними ресурсами, потенціалом і гарантіями потреби населення в продуктах харчування не нижче затверджених фізіологічних норм споживання.

Трансформаційні процеси реформування АПК та становлення нових організаційно-правових форм підприємницьких структур розглянуті в працях В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, О.Д. Гудзинського, Д.П. Доманчука, Т.Г. Дудара, С.Л. Дусановського, М.В. Зубця, І.І. Лукінова, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко,